

[0622]

FAN TAAL EN TONGSLACH

5. (h)j-pronomina en har enklityske komponint

Wa't út is op ynterferinsjefoarbylden mei as resultaat min Frysk, kin yn de hjoeddeiske publikaasjes mear as genôch oefte fine, net op it lêste plak yn de tydskriften. De samlers lykje de taalkundige foarmjouwing fan de ynkommen bydragen as sakrosankt te beskôgjen, al sit der mei men oannimme yn hast alle redaksjes wol immen dy't manskernoch is om it túch der út te heljen. Sa liberaal is der net altyd tocht en my tinkt dat de no folge praktyk heilleas is foar it Frysk en it oansjen fan de Fryske literatuer.

Ynterferinsje fynt men ek by de skreaune pron. pers. Sa it feit dat *hy* net brûkt wurde kin as enklityske foarm is de measte skriuwers faaks wol bekend, mar dochs fynt men ek dêr noch moai geregeld foarbylden fan ferkeard gebrûk. It Hollânske *hij*, dat yn de skriuwtal gjin aparte enklityske komponint hat, spilet dêr syn rol yn mei.¹

Hoe sit dat by *hja*, dat brûkt wurdt foar de 3. pers. fem. en de pl. fan alle genera fan it pron. pers.?² It is de foarm dy't de leafde hat fan in heap skriuwers, ek dy't sels *sy*, *sij* of *se* sizze, want de fan it Hollânsk ôfwikende foarmen hawwe gauris de pree. It Hollânsk brûkt *ze* en *zij* troch elkoar, al sil it yn in steatlike styl as regel *zij* sizze en skriuwe. Wêr't it op oankomt is dat Hollânsk yn de skriuwtalpraktyk gjin kar tusken dy beide foarskriuwt yn de enklityske posysje. Oft ik it goed sjoch hat dat foar de Fryske skriuwpaktyk syn gefolgen. Auteurs dy't *hy* en *er* aardich goed út elkoar hâlde, lykje der gjin besef fan te hawwen dat der by *hja* ek wat oan it hantsje is. Benammen dyjingen dy't *hja* of oare (h)j-pron. net brûke yn har mûnling Frysk, moatte der foar oppasse dat se dy foarmen net skriuwe yn de enklize, ienfâldich om't se dêr net thúshearre. En dat tal skriuwers is sûnder mis navenant it grutst, om't de (h)j-foarmen njonkelytsen mar yn in lyts areaal sein wurde. In mennich foarbylden:

'Nei 't ik har lokwinske hie, seach *hja* ús ien foar ien oan'

(*Trotwaer XVI* (1984) s. 169)

'Jo wurk, seine *hja*, wolle wy toane as in foarbyld fan gearwurkjen'

(*De Stim fan Fryslân 54* (1984) s. 163)

'No /.../ meie de jonges harren famkes, foar safier't *hja* dy hawwe, meinimme nei de disko'

(*Frysk & Frij 6-10-'84* s.7)

Ta de spried fan de pron. pers. mei (h)j-

Yn de *Dialect-atlas van Friesland* (= *RND 15*) (Antwerpen 1955) fan K. Boelens en G. van der Woude fine wy de pron. pers. mei (h)j- yn *Dl. I* te Ikkerwâld (s. 93ff.), yn De Westerein (s. 101ff.), te Bûtenpost (s. 117ff.), Feanwâlden (s. 165 ff.), Garyp (s. 169ff.), Aldegea Sm. (s. 221ff.) en op

'e Wylp (s. 241ff.); dy plakken komme ek foar yn K. Fokkema en J.J. Spahr van der Hoek-en-dy's *Taelatlas fan de Wâlden* (Assen 1967). Fierders fine wy dy pron. yn de *Dialectatlas* ek op Skylge, West (s. 5ff.) en Aast (s. 21ff.), op It Skiermûntseach (s. 17ff.), te Wierum (s. 45ff.), Moddergat (s. 49ff.) en Hylpen (s. 305ff.). Hja binne stees subjekt. Dat we se yn de *Taelatlas* ek noch fier bûten de hjir neamde plakken fine leit oan de kwaliteiten fan dat wurk;³ wy geane dêr hjir net fierder op yn.

Ta de fragen yn de Dialect-atlas

(h)j-foarmen as sg. fem. fine wy yn de fragen 38 en 40; mei't de ynformant(en) út de Westerein de sinbou fan frage 40 feroaren, kaam dêr ien enklityske foarm foar it ljocht.

De net-enklityske pluralisfoarmen ferskine yn de fragen 3, 12, 37, 47, 66, 114, 115, 131, 136 (yn de earste beide gefallen) en 139; de enklityske, ek subjekt, yn de fragen 1, 5, 106. Dat de fragen 66 en 114 gjin enklityske foarmen opsmieten komt grif om't it pron. dêr troch 'ook' ekstra klam kriget: (66) 'Eten zij ook graag kaas?', (114) 'boden zij ook?'; de iuxtalineêre Fryske oersettingen brûke dan ek net *se*, mar de follere foarm *sy*: (66) 'Meije sy ek graech tsiis?', (114) 'beaën sy ek' (*o.w.* dl I resp. s. XI en XIII). Yn it tredde gefal fan frage 136 hawwe de ûnderfregers har ynformanten sa't liket frijlitten yn wêr't se de klam lizze woene yn 'deden zij het maar!'; guon hawwe dy lein op it tiidwurd, oaren oan de anderten te sjen op it ûnderwerp: sadwaande fine wy dêr sawol enklityske as net-enklityske pronomensfoarmen⁴.

De fûne foarmen

a. de net-enklityske. -

De *Dialect-atlas* levere yn de Wâlden 88 gefallen op:

47 x [jΛ] (2 x notearre as [jə])
 15 x [si] (1 x notearre as [zi])
 15 x [ja]
 10 x [sə]
 1 x [sɛ¹]

De ferdieling oer de ûnderskate doarpen is lykas folget:

Ikkerwâld: 8 x [jΛ], 4 x [si] (dêrûnder 1 x [zi])

De Westerein: 11 x [jΛ]

Bûtenpost: 11 x [jΛ] (dêrûnder 2 x [jə]) (2 x wikseljend mei [si]), 3 x [si] (2 x wikseljend mei [jΛ])

Feanwâlden: 11 x [jΛ]

Garyp: 7 x [ja], 4 x [jΛ], 1 x [si]

Aldegea Sm.: 7 x [si] (1 x wikseljend mei [ja]), 3 x [ja] (1 x wikseljend mei [si]), 2 x [jΛ]

De Wylp: 10 x [sə] (4 x wikseljend mei [ja], 5 x [ja] (4 x wikseljend mei [sə]), 1 x [sɛ¹]

De *Taelatlas* hat, û.o. grif om't net steefêst autochtoanen frege binne, foar seis fan dizze sân plakken in oar byld.⁵

Bûten de Wâlden fine wy spesifisearre dizze foarmen:

Skylge-West:	7 x [sə], 4 x [ja]
Skylge-Aast:	6 x [jo] (dêrûnder 1 x [jo ^o] wikseljend mei [sə]), 6 x [sə] (1 x wikseljend mei [jo ^o] en 1 x mei [jɔ]), 1 x [jɔ] (wikseljend mei [sə]) 1 x [ja]
It Skiermûntseach:	pl.: 10 x [ja] (by D. Fokkema, <i>Wezzenlist</i> (1968) notearre as <i>ja</i> , by Arne Spenter, <i>Vokalismus</i> (1968) s. 274 as [jå]; sg.: 2 x [jv] (by Fokkema o.w. notearre as <i>jo</i> , by Spenter o.w. s. 236 as [jo])
Wierum:	10 x [jI], 2 x [jΔ], 1 x [sə]
Moddergat :	12 x [jI]
Hylpen:	pl.: 10 x [jɛ] (1 x wikseljend mei [ja]), 1 x [ja] (wikseljend mei [jɛ]; sg.: 2 x [jo])

Yn it hjirfoar behannele materiaal fine wy njonken 40 *s*-pronomina 125 dy't begjinne mei (*h*)*j*-; ûnder dy lêste is (*h*)*ja* klear yn de minderheid. Plakken mei in fêste foarm c.q. fêste foarmen foar sg.fem. en pl. binne De Westerein, Feanwâlden, It Skiermûntseach, Moddergat en Hylpen (dêr't [ja] wol in skriuwlater wêze sil). It oarspronklik allinnich yn de enklize - en dêr fersteane wy hjir yn ôfwiking fan de byg. yn it wurdboek fan Van Dale jûne definysje fan *enclise* hyltyd ûnder: sûnder klam en nei in verbum finitum of nei in konjunksje - foarkommende [sə] komt op mear as ien plak foar as konkurrint fan de folle foarmen dy't men fan âlds fine kin foar it verbum finitum. Fierders wjerspegelt it materiaal yn plakken as Ikkerwâld, Bûtenpost, Aldegea Sm., Wierum en miskien ek De Wylp de konkurrinsje tusken folle foarmen fan ûnderskaat komôf, dy't sa't liket op itselde doarp troch de ferskillende generaasjes as lykweardich oan elkoar akseptearre wurde. Yn it materiaal fan Skylge-Aast wurdt by de ûndersikers wifkjen yn de notaasje sichtber, dat wol net allegearre ôfdien wurde kin mei it argumint dat se yn it algemien foar pluriformiteit oanfiere: 'Wir geben Sprechen wieder, nicht Sprache' (dl. I s. XVII); fan de jûne fjouwer (*h*)*j*-foarmen liket [ja] my it grutste fersin ta.

Hoe dan ek, ús konklúzje mei wêze dat de basis foar de Standertfryske skriuwoarm *hja* net breed is. Fan de (*h*)*j*-foarmen soe fan rjochten earder *hju* yn de beneaming komme.

b. de enklityske

Foar alle ûnder *a* besprutsen plakken fine wy as enklitysk pron.3.pers.pl. mar ien foarm: [zə]. Dat wy in foarm mei [z] fine komt om't der hyltyd in verbum finitum, dus in tiidwurdsfoarm op [ə] of [ẽ], oan foarôfgiet; nei in konjunksje lykas *dat*, *om't*, *at* of *oft* soene wy fansels [sə] krigen hawwe.

Dat wy der rêstich fan útgean meie dat [sə]/[zə] ek de foarm is fan de sg. fem., betsjûgje ús wurdboeken⁶ en oare boarnen. Fan dy lêsten helje wy hjir guon Skylger en ien Hylper oan:

(Skylge-West en -Aast:) [hɔtsə di dɔt fɛrtɛ:lt?] 'hat se dy dat ferteld?'; [hɔtsə ʃe.k wɛn?] 'hat se siik west?' (G. Knop, *De spraakkunst der Terschellinger dialecten*, Assen 1954, s. 176)

(Skylge-West:) Oer de Noardsee flaag se 'Oer de Noardsee fleach se'; „Fjean, fjean!" rôft se mar "Fleane, fleane!" rôp se mar' (*Schylgelâner Leisboek*, Drachten 1966, s. 18)

Skylge-Aast:) Hi koeë de sliep net fatsje, wont wer soaë se wêze? 'Hy koe de sliep net fetsje, want wer soe se wêze?' (C. Roggen, *Fan froeger*, Ljouwert 1980, s. 45)

(Hylper:) Hò't se heette, is mi forjetten 'Hoe't se hjitte is my fergetten'; Het keek se 'm lang nei! 'Wat seach se him lang nei! ' (S. van der Kooi, *Hînlepper fortoltjes* (= De Fryske Librije VI), Boalsert 1930, resp. s. 8 en 9)

Konklúzje

Ut it foargeande meie wy (ek) foar de hjoeddeiske spraakleare fan it Standertfrysk ôfnimme dat wy njonken it masc. komplementêre pear *hy-er* foar de sg. fem. en de pl. 3. pers. û.o. de parallel *hju/hja-se* hawwe, en net *hja-hja*.

Teake Hoekema

Noaten:

1. Sa byg. yn *Trotwaer XVI* (1984) s. 185: 'Yn De Gids 1981 nr. 3/4) hat him in nijsgjirrige diskusje ôfspile nei oanlieding fan in útdaagjend artikel fan Ton Anbeek dêr't *hy* in fergeliking yn makke tusken trije Amerikaanske en twa Hollânske bestsellers fan de lêste tiid, mei de suggestje - fansels - dat *hy* sa wat sizze koe oer it ferskil tusken it Amerikaanske en it Hollânske proaza fan dit momint.' En yn *De Pompeblêden* 55 (1984) s. 210: 'It kin elts bern oerkomme, dat *hy* opnommen wurde moat yn in sikehûs', dêr't ek *er* net iens goed west hie, mar *it* stean moat.

2. Sjoch foar de *hj*-pronomina yn histoarysk Westgermaansk ferbân ss. 62-63 fan N. Århammar syn bydrage *Die Herkunft des Inselnordfriesischen im Lichte der Wortgeographie*, te finen yn *Philologia fristica anno 1966* (Grins 1968) ss. 49-76; en yn dyselde boarne op ss. 43-48 K. Fokkema syn lêzing *De historie van enkele pronomina in het Westerlauwers Fries*. Fierders de op s. 92 fan de *Taelatlas* jûne literatueropjefte by krt 7 (she - *hja* -sie).
3. Sjoch myn skôging titele *Nieuwe Friese dialectgeografie* yn *Ts. voor Ned. taal- en letterkunde* 84 (1968) s. 296-310, benammen de ss. 297 en 304. De publikaasje fan de *Taelatlas* mei minsklikerwize begryplik west hawwe, mar wittenskiplik wie se net ferantwurde. Fokkema skreau yn *Driem. Bladen* 1959 s. 80-83 ris in artikel ûnder de namme *Taalatlassen moeten gebruikt worden*. Dat biedwurd kin foar syn eigen atlas spitigernôch better net folge wurde.
4. Enklityske: [sə] yn De Wylp; [zə] foar Skylge-Aast (nêst net-enklitysk [jo^w]), te Moddergat, Ikkerwâld, Bûtenpost, Feanwâlden. Net-enklityske: [ja] foar Skylge-West en te Aldegea Sm., [ja^L] op It Skiermûntseach; [jo^w] foar Skylge-Aast (nêst enklitysk [zə]); [jI] te Wierum; [jə] yn De Westerein; [si] te Garyp en [jɛ] te Hylpen.
5. De *Taelatlas* jout foar Ikkerwâld *hja, si, sij*; foar De Westerein *hju, si*; foar Bûtenpost *hju, si, sij*; foar De Wylp *see, sij*. De Dialect-atlas hat dus foar Ikkerwâld gjin *hja*, foar De Westerein gjin *si*, foar Bûtenpost gjin *sij*, foar Feanwâlden gjin *si* en *hja*, foar Garyp gjin *sij*, foar De Wylp gjin *sij*, mar wol [ja].
6. Sjoch de foarbylden s.v. *se* yn it *FriW* fan Waling Dykstra en yn D. Fokkema (, Pita Grilk en H. Pebesma) har *Wezzenlist fan it Schiermonnikoogs mooi ieursatting yn it Friesk en Hollands* (= F.A.-nr 335) (Ljouwert 1968).